

ФІЛОСОФСЬКІ УПОДОБАННЯ ІВАНА СІКОРСЬКОГО

У статті розглянуто філософські традиції та персоналі, якими цікавився впливовий київський психіатр та громадський діяч кінця ХІХ— початку ХХ ст. Іван Сікорський.

У статті, що була надрукована раніше [1], ми намагалися проаналізувати думки, що висловлювалися низкою впливових російських мислителів кінця ХІХ-початку ХХст. (Л. М. Толстой, В. В. Розанов та ін.) стосовно постаті їх сучасника - київського психіатра та громадського діяча Івана Олексійовича Сікорського (1842-1919). Зокрема, йшлося про оцінки позицій, які підтримував Сікорський щодо таких суспільно-резонансних подій, як Мальованщина, Терновські самозакопуння та справа Бейліса. Однак поза увагою залишилися філософські традиції та персоналії, до яких звертався цей, як висловився Розанов, «медик, філантроп, дарвініст, матеріаліст» [2, 198] задля обґрунтування своїх дій та поглядів, зокрема й

таких брутальних, як його антисемітська експертиза у справі Бейліса.

Безумовно, доцільність аналізу філософських уподобань Сікорського відразу породжує певні сумніви. Йдеться не про визнаного або хоча б просто професійного філософа, а про людину, яка ніяк особливо в історії філософії не відзначилася, до філософії зверталася лише час від часу і, взагалі, за освітою та основним родом занять була лікарем. Чи варто розглядати його філософські рецепції? Авторіві даної статті здається, що варто: випадок Сікорського є досить репрезентативним та повчальним прикладом того, що плодами філософії можуть користуватися (причому іноді - дуже несподіваним для самих

філософів чином) не тільки професійні любителі мудрості, але й представники інших галузей знання. На думку авторитетного історика філософії та науки, за певних обставин подібні не зовсім професійні рецепції філософської спадщини цілком можуть стати досить значимими фактами історії самої філософії [3]. Окрім того, корисною у нашому випадку може виявитися методологія *нового історизму*, яка, серед іншого, передбачає «дискурсивний аналіз, який розмикає границі жанру, реконструюючи минуле як єдиний, багатострумний потік текстів різної природи...» [4, 416]. Інтелектуальна біографія І. О. Сікорського є найкращим підтвердженням доречності бажання прихильників нового історизму розглядати в нерозривній єдності на перший погляд цілком різнорідні сфери діяльності, у тому числі й такі, як, наприклад, наука та політика, або, скажімо, медицина та філософія.

Як повідомляється у посмертно опублікованій біографії Сікорського, його перша зустріч з філософією відбулася ще в юнацькі роки: «Відмінно закінчивши духовне училище, [він] перейшов до семінарії, де також одразу відзначився серед товаришів своїми глибокими, неабиякими пізнаннями, що виходили далеко за межі семінарії. Вільно читав і перекладав класиків, займався природничими науками, літературою, філософією...» [5] У роки навчання в Київському університеті (з 1863 по 1869 р. - як студент спочатку природничого, а потім медичного факультету; з 1869 по 1873 р. - як медик-аспірант) Іван Сікорський познайомився з відомим вітчизняним філософом О. М. Новицьким. Наскільки сильним був ідейний вплив, з'ясувати не вдалося, однак лист, відправлений Сікорським Новицькому в грудні 1873 р. із Санкт-Петербурга, дає підстави стверджувати, що між ними встановилися досить теплі особисті стосунки [6]. До петербурзького періоду життя Сікорського [7] відноситься його зустріч з іншим видатним мислителем - Володимиром Соловйовим. Цього разу особистих контактів скоріше за все не було. Проте мала місце свого роду рецепція, щоправда, не стільки ідей, скільки форми їхнього представлення.

З промови, зробленої Сікорським 1900 р. з приводу смерті Соловйова, з'ясується, що він ходив до того на лекції. Більше того, зустріч з метафізиком всеєдності, судячи з наявних матеріалів, виявилася для молодого психіатра одним із найсильніших вражень петербурзького періоду. Що ж саме привабляло Сікорського? Як не дивно, - зовсім не те, що традиційно належить до сфери інтересів представників науково-природничого цеху, а саме туманність викладу, вихід

за межі визнаних академічних норм та глибокий релігійно-етичний екстаз, що не стільки переко-нує, скільки зачаровує незміцнілі розуми (як пра-вило - дівочі). Сікорський розповів про це так:

Особливо був сильний вплив особистості Соловйова на людей юного віку. 1880 року ми відвідали деякі з його лекцій, читаних у С.-Петербурзькому університеті. Нас приваблював не тільки зміст лекцій юного філософа, але ще більш знаменний факт незвичайного впливу лектора на аудиторію. Нам довелося бачити незвичайну картину! То не була лекція, і то не були слухачі: то був полум'яний проповідник, що віщав нове слово, скоріше - нове життя, а слухачі прислухались до нього, як до пророка. Зміст лекцій нерідко мав характер неясний татуманний... Особливо був сильний вплив Соловйова на жіночу аудиторію. Більшість його слухачок на Бестужівських курсах стали читати Євангеліє і зробили його настільною книгою. Христос, якого в наші дні багато хто забув, знову воскрес у пам'яті юних слухачок [8, 1-2].

На нашу думку, у подібній рецепції лекцій Соловйова проявилася не тільки специфіка професійних інтересів Сікорського (питанням психології, у тому числі й психології сприйняття, він присвятив багато робіт), але й одна його персональна риса, яку можна назвати «професійним сибаритством». Аналіз власного професійного шляху І. О. Сікорського дає змогу припустити, що йому куди більше подобалося бути володарем дум, який говорить на спекулятивні теми, ніж скромним та копітким трударем на ниві медицини [9].

Одним із прикладів подібної установки може служити його діяльність на посаді головного редактора журналу «Вопросы нервно-психической медицины» (далі - ВНПМ), що видавався у Києві з 1896 по 1905 р. Починаючи з 1897 р. у кожному томі ВНПМ друкувався особливий розділ - «Звіт про успіхи нервово-психічної медицини і суміжних з нею знань» за попередній рік. У цьому розділі було, як правило, шість тематичних рубрик [10], серед яких перше місце посідала зовсім не психіатрія чи неврологія, а *філософія*. Компонувався «Звіт» головним чином з анотацій і рецензій на різноманітні наукові публікації, що з'явилися останнім часом як російською, так і іноземними мовами. Були також тексти, присвячені деяким (найбільш значним, за думкою редакції) культурним або політичним подіям. Обсяг текстів варіювався від трьох-чотирьох речень до декількох сторінок. Писалися вони переважно колегами й учнями Сікорського. Дещо писав він сам. Деякі з текстів, написаних Сікорським для «Звітів», становлять самостійний інтерес, інші важливі насамперед із статистичної точки зору.

**Ступінь участі Сікорського
у написанні текстів до «Звітів про успіхи нервово-
психічної медицини та суміжних з нею знань»
у ВНПМ з 1897 по 1905 р.**

Рубрика	Усього заміток	Автор - сам Сікорський	Ступінь участі Сікорського, %
Про успіхи художньої творчості	17	17	100
Психологія	103	57	55
Суспільна і судова психологія, нервово-психічна гігієна та ін.	48	17	35
Філософія та антропологія	112	38	34
Сумарно за всіма темами	1229	171	14
Психіатрія	229	10	4
Неврологія	720	32	4

Почнемо зі статистики. У цьому плані досить помітним виявляється такий параметр, як персональний внесок Сікорського у підготовку текстів для тієї чи іншої рубрики. З'ясовується, що частота його виступів виразно варіювалася саме залежно від рубрики. Схематично ступінь його зацікавленості можна зобразити за допомогою таблиці, що відображає динаміку участі Сікорського у всіх «Звітах» (з 1897 по 1905 р. включно).

З 1229 заміток, рефератів, анотацій тощо, написаних ним та його колегами для «Звітів» за ці роки, Сікорський написав 171. Отже, його персональна частка у всьому масиві (незалежно від тематики) склала приблизно 14 %. Однак за чотирма рубриками показники Сікорського значно перевищують цей середній коефіцієнт («Філософія та антропологія»; «Суспільна і судова психологія, нервово-психічна гігієна та ін.»; «Психологія» і «Успіхи художньої творчості»), а за двома-значно від нього відстають. Двома найменш цікавими для Сікорського рубриками протягом усіх цих років були «Психіатрія» та «Неврологія». Безумовно, якщо брати абсолютні величини, картина буде дещо іншою. Наприклад, з філософії він написав у цілому 38 заміток, а з неврології - 32. Однак, психіатрія і у даному випадку залишається в глибокому ар'єргарді — лише 10 заміток, розкиданих по восьми «Звітах».

Навіть з урахуванням можливої похибки в цифрах [11] загальна логіка проглядається досить чітко. Частота звернень Сікорського до тих чи інших рубрик була однозначно тим більшою, чим більш загальногуманітарними і, відповідно, менш вузьконауковими вони були. Замість того, щоб читати і реферувати книги та статті з психі-

атрії та неврології, йому, очевидно, більше подобалося обговорювати новачі у художній творчості, психології, антропології та філософії. Всі ці розрахунки дають певні підстави припустити, що, перебуваючи у керма київської психоневрологічної школи, проф. Сікорський меншою мірою стежив за новими розробками в профільних галузях (надаючи це почесне право своїм учням та підлеглим), а займався переважно питаннями, що далеко виходили за рамки його власної спеціальності. Які ж саме філософські напрями тих років удостоїлися уваги професора Сікорського?

Ім'я мислителя, вчення якого, на відміну від поглядів Новицького та Соловйова, стало справжнім символом віри для засновника київської психіатричної школи в його зрілі роки, можна зустріти вже у першому «Звіті» (1897). Того року під рубрикою «Філософія» Сікорський надрукував хвалебне есе про Герберта Спенсера. Формально цей текст був написаний з нагоди 75-літнього ювілею знаменитого англійського філософа (що відзначався ще 1895 р.), хоча скоріше являв собою вдало використану можливість підкреслити глибоку повагу до одного зі стовпів позитивізму. У цьому ж «Звіті» була вміщена добірка афоризмів Спенсера, що стосувалися, за визначенням головного редактора журналу, нервово-психічної гігієни. Робота в такому жанрі явно була Сікорському до душі. У наступному томі ВНПМ він надрукував ряд аналогічних за тональністю текстів, присвячених іншим значущим для нього діячам науки і культури (включаючи знову ж Спенсера), а згодом опублікував їх усі разом під загальною назвою «Риси з психології великих людей» [12].

До «Звіту», що з'явився ще за кілька років (1903), Сікорський написав надзвичайно виразний вступ щодо значимості філософії, яка, як було зазначено, є «піднесеним світлом», що відкриває «нові обрії для наукової думки» [13, 373]. Зосередившись на проблемі співвідношення між матерією та душею (і ширше — між фізичним та психічним) і вирішивши «основне питання філософії» на користь матеріалізму, Сікорський знову-таки нагадав про своє захоплення Гербертом Спенсером, назвавши його патріархом, що вже стоїть біля дверей до вічності. Замітка Сікорського про книгу Спенсера «Факти та тлумачення» носила не менш виразну назву - «Філософський ліризм Великого Еволюціоніста». Потім йшлося про Л. Толстого, який, на думку Сікорського, виявився гідним порівняння з Великим Еволюціоністом: обидва вони - і Спенсер, і Толстой - були схарактеризовані як могутні

моралісти, що протестують проти масового «зди-чавіння».

Незважаючи на багаторазове згадування імені Спенсера в «Звітах про успіхи нервово-психічної медицини і суміжних з нею знань», більш-менш повне уявлення про причини і масштаби захоплення цим філософом важко скласти, не звернувшись до оригінальних робіт Сікорського. Наприклад, у його фундаментальній праці «Загальна психологія» [14] є розгорнуті історичні вступи (до всієї книги і до розділу про анатомію, фізіологію і патологію нервової системи), де як методологічна і світоглядна база досліджень самого Сікорського викладається еволюційна модель світобудови, запропонована Спенсером [14, 5-17, 175-181]. В іншій великій роботі з психології («Душа дитини» [15]) Сікорський із самого початку представляється читачеві як переконаний еволюціоніст, а в списку своїх ідейних попередників наводить імена Чарлза Дарвіна, Герберта Спенсера, Ернста Геккеля та Карла Бера [15, 4]. Однак досить знаменно, що на наступних сторінках головним авторитетом з еволюціонізму для Сікорського виявляється насамперед Спенсер, а зовсім не згаданий першим Дарвін.

У Спенсера автору «Душі дитини» більш за все подобається ідея про те, що «у всьому складному процесі розвитку тваринного царства існує дуже щільне співвідношення між тілесною організацією, фізіологічними відправленнями і психологічними здібностями і даруваннями, а саме: чим краще організоване тіло і всі його частини, чим досконаліше в цьому тілі відбуваються фізіологічні процеси, тим вищими бувають і психологічні функції та навпаки» [15, 4]. У роботі «Начатки психології» [16] Сікорський знову висловився на користь того, що в основі справжнього наукового знання мусить лежати принцип еволюціонізму, причому, як він заявив цього разу, «під ім'ям еволюціонізму розуміється вчення про безупинне, таке, що йде із століття в століття, змінювання *нудосконалення* (курсив мій.-В. М.) зовнішньої природи і всього існуючого у Всесвіті, а особливо - природи живої й зокрема - *природи людини* (курсив мій.- В. М.)» [16, 6]. Подібне розуміння еволюції, як знову ж таки відзначив Сікорський, було запропоновано не стільки Чарлзом Дарвіном, скільки «творцем еволюційної гіпотези» Гербертом Спенсером [16, 13].

Припущення про можливість постійного біологічного «вдосконалення» навіть у рамках окремого біологічного виду (наприклад, *Homo Sapiens*) здавалося Сікорському, так само як і Спенсеру, цілком виправданим, оскільки невід'ємною частиною еволюціонізму обидва вони

вважали трансформізм Ламарка. Сучасна наука вважає таке об'єднання неприпустимим [17]. Однак для Сікорського та Спенсера еволюціонізм і ламаркізм були речами рівноцінними: «Еволюціонізм виник у надрах біології і почався працями Ламарка і Дарвіна, які створили вчення про *трансформізм*, тобто про існування в природі поступової видозміни живих форм» [16, 8]. У «Начатках психології», як і в багатьох інших роботах Сікорського, клішується ідея про те, що, коли можливі внутрішньовидові біологічні трансформації й удосконалення за допомогою успадкування набутих біологічних ознак, можна припустити аналогічні процеси й у психічній сфері [16, 10].

Природним розвитком даного припущення можна вважати переконання Сікорського у тому, що представники якоїсь однієї національності вже від народження мають психічні особливості, що відрізняють їхніх нащадків від дітей інших народів. Оскільки стосовно ознак, нібито отриманих ними безпосередньо (тобто шляхом біологічного успадкування) від своїх предків, використовується і така порівняльна категорія, як «удосконалення», то цілком логічним виявляється і висновок про те, що комусь вже від народження дароване право бути «більш досконалими», а комусь доводиться задовольнятися «меншою досконалістю». Цікаво, що в «Начатках психології» Сікорський мимохіть торкається поняття, що стало згодом дуже популярним серед прихильників теорії *вроджених* національних і расових психічних відмінностей, - поняття «расової пам'яті» [16, 13].

Від подібних уявлень про еволюцію, що оформилися у Сікорського насамперед завдяки авторитету Спенсера, лише один крок до акції, з якою в першу чергу асоціюється ім'я Івана Олексійовича у багатьох з тих, хто згадує про нього в наші дні. Йдеться про його сумнозвісну експертизу в справі Бейліса. Новітні однодумці Сікорського цю паралель вважають дуже важливою і почесною. У передмові до збірки «Російська расова теорія» [18] спершу йдеться про те, що Сікорський плідно скористався принципом *спадкоємної передачі психічних ознак*, а потім додається:

По-своєму унікальним є його дослідження «Експертиза в справі про вбивство Андрюші Юшинського» (С.-Петербург, 1913). Річ у тім, що Іван Олексійович був запрошений як головний судово-медичний експерт на розслідування знаменитої справи Бейліса, де *в аргументованій формі довів, що там явно мав місце факт ритуального вбивства, здійсненого на релігійному ґрунті* (курсив мій.-В. М.) [18, 47].

Автор цього глибоко расистського тексту (який виступив також і в ролі укладача всієї збірки -

сучасний російський «расолог» В. Б. Авдеев) не зазначає, чому інформація про дві зовнішньо різні речі (про «успішне» застосування Сікорським принципу спадкоємної передачі психічних ознак та про нібито доведений ним факт здійснення Бейлісом ритуального вбивства) дається в одному абзаці без будь-якого відокремлення. Але кожному прихильникові расової теорії і так зрозуміло, що обидві тези глибоко взаємозалежні. Якщо прийняти тезу Ламарка-Спенсера (сучасною біологією цілком відкинута) про успадкування набутих ознак, а також прийняти на віру численні повідомлення (які стовідсотково ніколи не підтверджувалися, але визнаються антисемітами як безумовно істинні), що хтось з євреїв десь і колись щось схоже на вбивство Ющинського чинив, то справді можна дійти висновку, що це «щось» від цього «когось» передалося в спадщину і Менделеві Бейлісу. З цих двох засновків (один з яких є помилковим, а другий — вкрай сумнівним) народжується «аргументований» висновок проте, що Бейліс, підкорюючись волі успадкованих «релігійних інстинктів», просто «зобов'язаний» був убити Ющинського і скористатися його кров'ю з ритуальною метою.

Однак за впевненістю в тому, що Бейліс міг здійснити «ритуальне вбивство», стояло, зрозуміло, куди глибше переконання - антисемітизм, прихильником якого Сікорський був протягом усього свого життя. Формуванню його концептуальної ворожості до єврейства вільно чи мимоволі посприяли не тільки Ламарк зі Спенсером, але й ще низка відомих мислителів. Наприклад, ще 1885 р. до поля зору Сікорського потрапив російський переклад роботи німецького філософа Едуарда фон Гартмана «Єврейство у сучасності та у майбутньому» [19], що публікувалася у газеті «Новое время». Текст Гартмана був опублікований не відразу, а порціями - у чотирнадцяти числах газети (з 12 серпня по 2 вересня). Проте Сікорський виявив неабияку ретельність і не пропустив жодного числа [20]. Зусилля були марними. Одна з головних тез роботи Гартмана, що пізніше була використана Сікорським, полягала у тім, що єврейської національності не існує, а є тільки плем'я, що веде транснаціональний спосіб життя. На думку Гартмана, подібна форма об'єднання допомагає євреям відстоювати їхні власні, вузькокоммерційні інтереси, однак завдає жорстокої шкоди інтересам націй, на територіях яких євреї живуть. Єдиним виходом зі становища Гартман вважав повну асиміляцію євреїв. Першочерговим заходом з метою вирішення цієї задачі має стати вимога, щоб євреї відмовилися від своїх

релігійних переконань і перейшли у християнство.

Ідея про відсутність у євреїв такої форми єдності, як нація, стала одним з лейтмотивів брошури під назвою «Що таке нація та інші форми етнічного життя?», надрукованої Сікорським за тридцять років після ознайомлення з текстом Гартмана [21]. Як стверджується в цій роботі (яку, ймовірно, можна визнати вершиною оприлюдненого антисемітизму Сікорського [22]), євреї зупинилися на такій ранній стадії «етнічної еволюції», як «кочовий чи напівкочовий стан». Бажаючи продемонструвати безвихідь такого стану справ, Сікорський заявив, що «спроба сіоністів підняти євреїв до висоти нації шляхом сприяння розвитку в них мови і національного характеру не мала успіху, так само, як і їхнє прагнення звернути своїх одновітців до *осілого* життя на визначеній території (Палестина, Уганда й ін.)» [21, 27]. На цій підставі Сікорський напроорокував євреям життя, що нічим не відрізнятиметься від життя бедуїнів, циган та інших кочових народів. Однак, говорячи про безуспішність спроб зібрати всіх євреїв на території їхньої прабатьківщини, Сікорський у даній публікації вирішив послатися не на Гартмана, а на ще більш авторитетного німецького філософа - І. Канта, який, за його словами, утруднився «іменувати євреїв *нацією, народом* або *пнем ям*» і зупинився «на етнічному і територіальному терміні *-палестинці*» [21, 30].

Як і Кант, автор роботи «Що таке нація та інші форми етнічного життя?» згадав про мало відомого професора Карла Фрідріха Гемана, який, за його словами, стверджував, що «євреї не могли бути творцями своєї власної оригінальної культури, тому що в них не було власного ґрунту, власного постійного притулку» [21, 31]. Після Гемана Сікорський звернувся до куди більш відомого професора - Ернеста Ренана, який вважав, що в основі єврейської творчої безплідності лежать не тільки зовнішні чинники (такі як відсутність власної території), але і глибші - внутрішні - причини. «У євреїв як раси взагалі немає покликання ні до філософії, ні до науки, ні до мистецтва, за винятком музики» [21, 31]. Крім того, вже зовсім легковажно, не наводячи ніяких цитат або хоча б посилань, Сікорський назвав своїми однодумцями з єврейського питання ще низку видатних мислителів минулого, в тому числі Сенеку, Бруно, Вольтера, Гердера і навіть Маркса [21, 38].

Безумовно, далеко не всі з філософів, імена яких згадувалися Сікорським задля обґрунтування власних позицій, можуть вважатися відпові-

дальними за ті конкретні висновки, яких він дійшов. Більшість з його «посилань на авторитети» виглядають натягнуто і непереконливо. Зрозуміло, сумнівною виглядає компетентність Сікорського як читача й інтерпретатора філософських текстів. Особливо це помітно у випадку з Кантом, коли йдеться виключно про вихоплення з контексту окремих фраз великого мислителя. Разом з тим, оцінюючи філософські захоплення психіатра Івана Сікорського, варто врахувати також і те, що період його активної інтелектуальної та громадської діяльності (з 1872 р., коли він отримав ступінь доктора медицини, по 1915 р., коли вийшла його остання прижиттєва публікація) майже збігся з періодом (1870-1914), протягом якого, задумкою автора фундаментального дослідження «Раса: історія ідеї на Заході», розвиток расистських та ксенофобських уявлень у світовій науці досягнув свого апогею [23, 187]. Знаменитий фахівець з джерел тоталітаризму (Ханна Арент) закликає звинувачувати у поширенні расистських уявлень не всю науку як таку, «а радше певних учених, яких ідеології загипнотизували не менше, ніж їхніх співгромадян» [24, 205]. Арент частково має рацію: наука, навіть у часи розквіту ідеології расизму, *тотально* расистською, звичайно ж, не була. Однак, на наш погляд, йшлося все ж таки не про «певних учених», а про цілу армію впливових інтелектуалів, що

всіляко сприяли формуванню і поширенню расистських упереджень.

Як не тяжко це визнавати, Сікорський був сином своєї епохи - епохи, коли, за словами іншого авторитетного знавця даної теми (Леона Полякова), багато інтелектуалів, що були у сп'янінні від успіхів європейської цивілізації, «додавали всіх зусиль, щоб знайти наявні в тілі людини матеріалістичні й відчутні докази інтелектуальної і моральної переваги білої людини», а ідея про правомірність підпорядкування всього світу «вищій» (арійській) расі була «предметом навчання в школах» і складала «частину інтелектуального багажу освічених людей» [25, 137]. Можливо, наприклад, що кумир Сікорського Герберт Спенсер, якщо б він опинився експертом у справі, подібній до справи Бейліса, виступив би проти представника «нижчої раси» просто тому, що «незастосовність абсолютно справедливої карної системи відносно варварських та напівварварських народів» йому здавалася такою саме очевидною, «як і незастосовність до них абсолютно справедливої форми правління» [26, 1080]. Тобто можна припустити, що у випадку із залученням імені цього мислителя йшлося не стільки про непрофесійне використання його ідей заангажованим психіатром, скільки про достатньо автентичне тлумачення. Але детальний аналіз расистських негативів позитивізму - тема окремого дослідження.

1. Менжулін В. Іван Сікорський очима його сучасників // Магістеріум. Історико-філософські студії.-Випуск 13.-К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004.- С. 88-96.
2. Розанов В. В. Темный лик // Розанов В. В. Метафизика христианства.- М.: Фолио, 2001.
3. Див., напр., аналіз далекої від філософської професійності та глибини, але тим не менш досить значущої з історико-філософської точки зору рецепції філософії Шеллінга ше одним російським «філософом-медиком» - Д. М. Велланським (*Койре А. Философия и национальная проблема в России начала XIX века / Перевод с французского А. М. Руткевича.* - М.: Модест Колеров, 2003 - С. 116-125).
4. *Эткинд А.* Толкование путешествий. Россия и Америка в травелогах и интертекстах.- М: Новое литературное обозрение, 2001.
5. *Сикорский И. А.* Книга жизни. Психологическая хрестоматия для школы и для жизни - Southbury, Conn., USA: Alatas, 1931-С. 1. Ця книга була видана вже після смерті І. О. Сікорського його сином - видатним авіаконструктором Ігорем Сікорським. До речі, піонер вертолітобудування також не цурався філософських рефлексій. У зрілі роки він написав та опублікував декілька книг і статей філософсько-релігійного змісту. Наприклад, у брошурі «Послання молитви господньої» [*Sikorsky I. I. The message of the Lord's prayer*-New York: I. Obolensky, 1963.- 87 p.] І.І. Сікорський аналізував текст молитви «Отче наш», а у книзі «Незриме зіткнення» [*Sikorsky I. I. The invisible encounter*-New York: C. Scribner's Sons, 1947.- 120 p.] шукав сутність спокуси Христа дияволом. У травні 2000 р. у Москві в рамках наукових читань, присвячених розвитку творчої спадщини І.І. Сікорського, працювала спеціальна секція «Богослов'я та філософія», учасником якої було запропоновано декілька доповідей про світоглядні пошуки славетного інженера

[Див.: Научные чтения «Из истории авиации», посвященные развитию творческого наследия И. И. Сикорского // Вопросы истории естествознания и техники.- № 1.-2001.- С. 209].

6. Тема листа була абсолютно приватна - побутові проблеми, з якими зіткнувся у Петербурзі син Новицького Ізмаїл Орестович [Див.: Лист І. О. Сікорського до О. М. Новицького від 6.12.1873 // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Далі - ІР НБУ).- Ф. III, № 63476].
7. З 1873 р. Сікорський працював у ряді провідних медичних установ столиці імперії, а 1885 р. повернувся до Києва, де заснував і очолив кафедру душевних та нервових хвороб при Університеті св. Володимира.
8. *Сикорский И. А.* Нравственное значение личности Владимира Соловьева (Речь, произнесенная в торжественном годовом собрании Киевского Психиатрического Общества 22 октября 1900 г.) // Вопросы нервно-психической медицины - Т. 6.-1901.
9. Докладніше про це у монографії: *Менжулин В. И.* Другой Сикорский. Неудобные страницы истории психиатрии.- К.: Сфера, 2004.- 490 с.
10. 1) Філософія та антропологія; 2) психологія; 3) неврологія; 4) психіатрія; 5) суспільна та судова психологія, нервово-психічна гігієна та ін.; 6) успіхи у галузі художньої творчості.
11. Деякі замітки і реферати в «Звітах» публікувалися без підписів; не всі матеріали можна однозначно кваліфікувати як самостійні текстувальні одиниці, деякі можна вважати підрозділами іншого більшого тексту; в екземплярах журналу, що збереглися у київських бібліотеках, відсутні деякі сторінки та ін.
12. *Сикорский И. А.* Черты из психологии великих людей (Подборка заметок, опубликованных в ВНПМ за 1897-1898 г) //

- Сикорский И. А. Сборник научно-литературных статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены в пяти книгах. - Кн. 1 (Статьи по вопросам общественной психологии). - К. - Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф. А. Иогансона, 1899. - С. 46-71.
13. Вопросы нервно-психической медицины. - Т. 8 (1903).
 14. Сикорский И. А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении (Издание второе, существенно дополненное, с 330 рис. в тексте). - К.: Типография С. В. Кульженко, 1912. - 770 с.
 15. Сикорский И. А. Душа ребенка (с кратким описанием души животных и души взрослого человека, с 17 рисунками). - К.: Типография С. В. Кульженко, 1909. - 159 с.
 16. Сикорский И. А. Начатки психологии (с 20 фигурами в тексте). - Изд. второе, дополненное. - К.: Типография С. В. Кульженко, 1909. - 138 с.
 17. Це помилкове уявлення про успадкування набутих ознак було сформульовано в роботі Ж.-Б. Ламарка «Філософія зоології», що вийшла в світ у рік народження Ч. Дарвіна (1809). У ХХ ст. завдяки розвитку генетики ламаркізм був цілком відкинутий біологією, однак за часів Сікорського все було далеко не так однозначно.
 18. Русская расовая теория до 1917 года. Сборник оригинальных работ русских классиков под ред. В. Б. Авдеева. - М.: «ФЭРИ-В», 2002. - 688 с.
 19. Цікаво, що в опублікованому декількома роками пізніше 8-му томі енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона автор статті про Едуарда фон Гартмана (Володимир Соловйов) жодним словом не обмовився про існування російського перекладу цієї роботи.
 20. 1885 р. (майже одразу після повернення до Києва із Санкт-Петербурга) Сікорський завіз спеціальну папку, до якої поповнив декількох років поміщав різні матеріали, що, на його думку, мали відношення до антропології. Як правило, це були вирізки з популярних у ті часи періодичних видань («Киевлянин», «Киевское слово», «Новое время», «Мировые отголоски» та ін.). Зараз ця добірка зберігається в НБУ ім. В. І. Вернадського в окремій картонній коробці (Шифр зберігання - Сікорськ. Не 80.). Усередині коробки - шість конвертів, в одному з яких містяться вирізки з «Нового часу» з текстом книги Гартмана «Єврейство у сучасності та у майбутньому».
 21. Сикорский И. А. Что такое нация и другие формы этнической жизни? - К.: Лито-Типография «С. В. Кульженко», 1915. - 56 с.
 22. Завершуючи статтю «Що таке нація та інші форми етнічного життя?», Сікорський заявив, що несумісність між євреями і всім іншим населенням Росії є глобальною і непереборною, а також вважав за потрібне відзначити, що єврейське питання в Росії «звичайними формулами нерозв'язне» [Там само. - С. 53]. На щастя, ніякої «незвичайної формули» остаточного вирішення єврейського питання Сікорський запропонувати не встиг. Наскільки дозволяють судити наявні матеріали, це була його остання прижиттєва публікація.
 23. Див.: *Hannaford I.* Race: the history of an idea in the West. - Washington: The Woodrow Wilson Center Press; Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1996.
 24. *Арендт Х.* Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. - К.: Дух і Літера, 2002.
 25. *Поляков Л.* История антисемитизма. Эпоха знаний / Пер. с франц. В. Лобанова и М. Огняновой, под ред. проф. В. Порхомовского-Москва-Иерусалим: Гешарим, 1998.
 26. *Спенсер Г.* Этика тюрем // *Спенсер Г.* Опыты научные, политические, философские - Минск: Современный литератор, 1999.

V. Menzhulin

IVAN SIKORSKY'S PHILOSOPHICAL PREFERENCES

The article is focused on the philosophical traditions and personalities, which the influential Kyiv psychiatrist and public figure of the late XIX th - early XX th cent. Ivan Sikorsky was interested in.